

Opracował Piotr Rachwał

**Sprawozdanie z posiedzeń Zespołu Demografii Historycznej
Komitetu Nauk Demograficznych PAN w 2016 roku**

**The Report on the Meetings of the Group of Historical Demography
of the Committee of Demographic Sciences of the Polish Academy
of Sciences in 2016**

W 2016 roku odbyło się pięć posiedzeń naukowych Zespołu Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN. W spotkaniach brało udział od 10 do 19 osób. Uczestnicy posiedzeń reprezentowali ośrodki naukowe z Białegostoku, Brna (Republika Czeska), Gdańska, Halle (Republika Federalna Niemiec), Krakowa, Lublina, Łodzi, Warszawy, Wrocławia i Szczecina. Stałymi elementami obrad były referaty i komunikaty naukowe, informacje o nowościach wydawniczych z zakresu demografii historycznej i nauk pokrewnych oraz sprawy dotyczące publikacji *Przeszości Demograficznej Polski* (PDP).

W lutym dr Krzysztof Boroda, dr Piotr Guzowski, dr Radosław Poniąg (Uniwersytet w Białymstoku) wygłosili referat pt. *Przeliczniki demograficzne w Królestwie Polskim w drugiej połowie XVI wieku*. Na początku wystąpienia przywołane zostały prace Adolfa Pawińskiego, Witolda Kuli, Emila Vielrose'go, Tadeusza Ładogórskiego, Ireny Gieysztorowej. Wspólnym mianownikiem konstatacji wymienionych wyżej autorów było twierdzenie, że w szacunkach zaludnienia Polski rejestry poborowe stanowią ważne źródło poznawcze. Podkreślono jednak, że z jego wykorzystaniem wiążą się liczne problemy. Główne ograniczenie wynika z faktu, że rejestry nie mówią wprost o stanie ludności, stąd konieczność dokonywania szacunków. W referacie wskazano, że wykorzystanie źródeł podatkowych wymaga podjęcia prac nad strukturą własnościową w tym okresie.

Referenci zaprezentowali przeliczniki dla poszczególnych typów gospodarstw: kmiecych, komorniczych, ogrodniczych, rzemieślniczych, szlacheckich. W wystąpieniu poruszono także zagadnienie wielkości odrabianej pańszczyzny w tygodniu. Poruszono także kwestię szacunków zaludnienia miast, które niosą za sobą dodatkowe problemy metodologiczne.

W czasie tego samego posiedzenia przewodniczący Zespołu, prof. dr hab. Cezary Kukło, poinformował zebranych, iż przekazał władzom Wydziału I PAN ustalenia dotyczące powołania nowych władz Zespołu DH PAN oraz nowego redaktora naczelnego PDP. Prof. Kukło podkreślił duży wkład dr hab. Marka Górnego prof. UW w rozwój czasopisma. Następnie wręczył nominację na redaktora naczelnego PDP dr hab. Dariuszowi K. Chojeckiemu. Przeprowadzono także wybory do komitetu redakcyjnego. W głosowaniu oddano 16 głosów ważnych, wszystkie za. W skład komitetu weszli: dr hab. Dariusz K. Chojecki – redaktor naczelny (Szczecin), prof. dr hab. Radosław Gaziński (Szczecin), prof. dr hab. Cezary Kukło – zastępca redaktora naczelnego (Białystok), dr Radosław Poniak (Białystok), dr hab. Mikołaj Szołtysek (Halle), dr hab. Konrad Wnęk (Kraków), dr hab. Agnieszka Zielińska (Toruń).

Piątego kwietnia dr hab. Sławomir Kościelak prof. UG (Uniwersytet Gdański) przedstawił prace nad rejestrem gdańszczyzan wyznania katolickiego z XVII wieku. Podstawę źródłową stanowią księgi metrykalne rzymskokatolickich parafii gdańskich: pw. św. Brygidy, pw. św. Jakuba, Nawiedzenia NMP i parafii pw. św. Ignacego Loyoli. Referent odwołał się do badań dr. Jana Baszanowskiego. Stwierdził, że wymagają one rewizji. W dalszej części wystąpienia prelegent poinformował, że w rejestrze, który opracowuje od kilku lat, znajduje się 2550 osób. Dotychczasowe ustalenie wskazuje, że znaczna grupa badanych została odnotowana w metrykach tylko jeden raz, co jest prawdopodobnie skutkiem znacznej skali migracji. Ludzi, których wymieniono minimum dwa razy, było tylko 142. Jeszcze mniej, bo tylko 92 osoby, można zakwalifikować jako stałych mieszkańców miasta.

Drugi z referentów, dr Piotr Rachwał (Katolicki Uniwersytet Lubelski) wygłosił referat pt. *Ruch naturalny ludności rzymskokatolickiej w Lubelskiem w latach 1582–1900 [projekt publikacji]*. Prelegent rozpoczął od przywołania prac poświęconych badaniom ruchu naturalnego Lubelszczyzny. Następnie omówił stan zachowania i kompletność materiału źródłowego, tj. ksiąg metrykalnych z 61 parafii. Na podstawie zapisów źródłowych tworzona jest baza danych, która zawiera ponad 2 000 000 rekordów. W dalszej części wystąpienia referent wskazał na możliwości badawcze i zastosowanie metody Inverse Projection. Wykorzystując dane o ruchu

naturalnym oraz modelowe tablice trwania życia, można uzyskać m.in. dane na temat stanu i struktury badanej populacji, a także oczekiwanej długości życia – e_0 . Kończąc prezentację, dr Rachwał wymienił szereg problemów badawczych, które związane są z wykorzystaniem tego typu materiałów źródłowych oraz przedstawił plan publikacji, która ma się ukazać na przełomie 2018/2019 roku.

Na spotkaniu czerwcowym dr Mateusz Wyżga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) wygłosił referat pt. *Mobilność chłopów w Polsce preindustrialnej. Przykład mikroregionu krakowskiego [projekt publikacji]*. W trakcie wystąpienia dr Wyżga omówił plan oraz wstępne wyniki badań dotyczących mobilności chłopów zamieszkujących okolice Krakowa w XVI–XVIII wieku. Odnosząc się do krajowej i zagranicznej literatury dotyczącej migracji oraz trwałości więzi stanowych, podkreślał większą, niż sugerują to opinie wyrażane w wielu wcześniejszych studiach, mobilność społeczną i przestrzenną chłopów. Przejawiać się ona miała nie tylko w migracjach do miast, ale także w przenoszeniu się między wsiami, pracy sezonowej, zaangażowaniu w działalność handlową i transport. Obserwacje te oparte zostały na analizie źródeł metrykalnych, aktów przyjęć do prawa miejskiego, życiorysów zawartych w zeznaniach i oświadczeniach. Referent podkreślił także konieczność kontynuacji badań, które powinny polegać przede wszystkim na poszerzeniu ich podstawy źródłowej oraz wykorzystaniu możliwości, jakie dają relacyjne bazy danych. Zaproponował, aby badacze populacji nowożytnego Krakowa stworzyli wspólną i powszechnie dostępną bazę o nazwie KRAKDEM.

Z kolei dr Piotr Szkutnik (Uniwersytet Łódzki), w wystąpieniu pt. *Demografia miast powiatowych (okręgowych) ziemi sieradzkiej w XIX wieku*, przedstawił koncepcję planowej pracy habilitacyjnej. Dotyczyć by ona miała wybranych miast ziemi sieradzkiej z lat 1808–1866, a polegać przede wszystkim na analizie akt stanu cywilnego (około 100 tys. pojedynczych aktów). Materiały te dr Szkutnik chciałby wykorzystać do przeprowadzenia badań za pomocą metody agregatywnej oraz rekonstrukcji rodzin.

Głównym celem październikowego posiedzenia Zespołu było wysłuchanie referatu dr. hab. Mikołaja Szołtyska (Halle), dr. Radosława Poniata (Białystok), dr. Sebastiana Kluesenera (Rostock), dr. Siegfrieda Grubera (Graz) pt. *Rodzina, patriarchy i nierówności kapitału ludzkiego w preindustrialnej Europie*. Rozpoczynając wystąpienie, dr hab. M. Szołtysek wskazał na fakt, że w literaturze światowej już od pewnego czasu toczy się dyskusja nad związkami pomiędzy modelem rodzin, jej strukturą a potencjałem gospodarczym różnych regionów świata. Demografów inspirowała dawniej przede wszystkim różnorodność form rodziny w przeszłości. Stawiano pytania o jej zróżnicowanie w miejscu i czasie.

Demografia postmodernistyczna pyta dodatkowo o konsekwencje tej różnorodności, sugerując, że różnice w organizacji i strukturze podstawowej komórki społecznej wpływały, i wpływają nadal, na rozwój gospodarczy poszczególnych regionów. W tym kontekście przywołano m.in. prace: Alberta Allesiny, Paoli Giuliano, Emmanuela Todda, Tracy Dennison, Sheilagh Ogilvie, Luttena van Zenden'a.

W procesie poznawczym wspomniane badania wykorzystują przede wszystkim takie zmienne, jak wiek zawierania małżeństw i wielkość rodziny. Pragnąc wzbogacić dyskurs dotyczący zależności między modelem rodziny a poziomem rozwoju gospodarczego, powstał nieformalny zespół badawczy złożony z autorów prezentowanego referatu. W opinii referentów ich badania wnoszą do dotychczasowego dorobku dwa ważne elementy. Po pierwsze uporządkowaną, rozbudowaną relacyjną bazę danych. Wspomniana baza jest efektem projektu badawczego Mosaic. Umożliwia ona dostęp do materiałów historycznych o charakterze spisowym ze 115 regionów Europy, od Katalonii po centralną Rosję. Dane te są standaryzowane, obejmują okres od 1700 do 1918 roku, w sumie ponad 1 mln osób. Drugi element będący wartością dodaną do dotychczasowych ustaleń w tym zakresie, to operacjonalizacja problemu badawczego. Efektem analizy problemu było skonstruowanie tzw. Indeksu Patriarchatu. Jego konstrukcję, mocne i słabe strony omówił w dalszej części wystąpienia dr Radosław Poniak. Wskazał on na zależności między kapitałem ludzkim a proponowaną miarą, opierającą się na strukturze władzy w rodzinie. Do jego konstrukcji wykorzystano zmodyfikowany indeks Whipple'a. Model uzupełniono o inne zmienne, m.in. miejsce zamieszkania – wieś/miasto, udział ludzi starszych w populacji generalnej, proporcję liczby dzieci 0–4 lata w stosunku do liczby kobiet w wieku rozrodczym.

W grudniu Věra Slováková M.A. (Brno University) wygłosiła referat pt. *Servants in a Moravian Town and Village in the Second Half of the Eighteenth Century*. Szczegółowo omówiła dwa ośrodki – miasto Slavkov i wieś Krenovice. Podstawę źródłową badań stanowiły spisy mieszkańców. Zawierają one informacje o głowie rodziny, jej członkach, a także wieku poszczególnych domowników. Drugim źródłem były „spisy sierot”. Znalazły się tam m.in. imiona zmarłych gospodarzy, ich żon oraz ich wiek. W sumie w mieście Slavkov mieszkało 2013 dzieci z żyjącymi ojcami i 660 bez ojca. W grupie dzieci w wieku 10–14 lat, których ojcowie żyli, w domu rodzinnym mieszkało 94% populacji. W przypadku sierot było to 53%. Referentka przywołała także szczegółowe przykłady z życia wybranych osób, m.in. Elżbiety Cermakovej (która rozpoczęła służbę w 1766 r., po czym 7-krotnie zmieniała miejsce służby, by w 1781 r. wyjść w końcu za męża), Antoniny Vitkovej, Jakuba Tichego. W podsumowaniu referentka stwierdziła, że służba była ważnym etapem w życiu, dzieci z ze wsi częściej niż dzieci żyjące

w mieście były oddawane na służbę, a wśród służących większy odsetek stanowiły dziewczynki.

Dr Bartosz Ogórek (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) wygłosił referat pt. *Płodność populacji II RP. Zróżnicowanie terytorialne, uwarunkowania demograficzne i społeczno-gospodarcze*. Swoje wystąpienie rozpoczął od omówienia publikacji z tego zakresu takich autorów, jak Szulc, Fogelson, Adamowicz, Borowski, Smoliński, Iglicka, Radzikowska, Wysocki. Jako cele badawcze referent postawił przed sobą identyfikację wzorców geograficznych, rozpoznanie uwarunkowań społeczno-gospodarczych płodności, a także weryfikację potencjalnego wpływu modelu rodziny jako determinantu płodności. Podstawę źródłową stanowił m.in. powszechny spis ludności z grudnia 1931 roku oraz dane publikowane w serii wydawanej przez GUS pt. *Statystyka Polski*. W dalszej części wystąpienia dr Ogórek wskazał na metody wykorzystane w badaniach, m.in. metodę regresji liniowej OLS. W konkluzji referent stwierdził, że ugruntowane przekonanie o podziale płodności według wzorca wschód–zachód należy uznać za nieuzasadnione. Wśród zmiennych, które mogły wpływać na poziom płodności, istotną rolę odgrywała m.in. struktura zawodowa ludności, a także wyznaniowa. W celu dokładniejszych ustaleń potrzebne są jednak dalsze badania oraz poszerzona kwerenda źródłowa w archiwum GUS.